

ПРОБЛЕМИ ВІДТВОРЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Представлений аналіз теоретико-методологічних засад розширеного відтворення людського потенціалу в умовах трансформації регіональних соціально-економічних систем. На основі ретроспективної оцінки теоретичних поглядів і підходів проаналізовано чинники, що впливають на відтворення людського потенціалу, та методологічні засади мотиваційного механізму відтворення людського потенціалу в період сучасного етапу ринкових перетворень. Визначено комплекс заходів підвищення ефективності використання людського потенціалу.

Ключові слова: людський потенціал, регіональні системи, механізм відтворення, ринкові перетворення.

V. S. KUKLYUK, D. S. MATSEKHA
Khmel'nitsky National University

PROBLEM OF HUMAN REPRODUCTION CAPACITY IN THE REGIONS UKRAINE

Abstract – The article analyzes the theoretical and methodological principles of expanded reproduction of human potential in transforming the regional socio-economic systems. Based on retrospective evaluation of theoretical views and approaches analyzed factors affecting the reproduction of human potential and methodological principles of motivational mechanism of human reproduction potential during the current stage of market reforms. The main elements of an effective motivation mechanism of human reproduction capacity were identified: balancing goals at the macro-, mega- and micro-level social system, which are incorporated in the state and regional policies aimed at improving the socio-economic development. The complex of measures to improve the efficiency of human potential is identified.

Key words: human potential, regional systems, rendering engine, market transformation.

Актуальність теми. Необхідність наукового обґрунтування нових напрямів розширеного відтворення людського потенціалу регіональних соціально-економічних систем зумовлена суперечливим і складним характером трансформаційного періоду країни, що визначається кризовим станом демовідтворення, диспропорціями на ринку праці та падінням рівня життя населення. Актуальність вирішення цих проблем обумовлюють потребу розробки нових методів дослідження процесів формування, розподілу, використання та розвитку людського потенціалу в контексті перспективних завдань соціально-економічного розвитку регіонів України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До наукової розробки теоретичних та прикладних проблем відтворення людського потенціалу значний внесок зробили зарубіжні вчені: Г. Беккер, А. Печчеї, А. Сен, В. Автономов, С. Валентей, С. Дятлов, С. Кадомцева, К. Колін, Л. Нестеров, Б. Юдін та ін. Дослідженням цієї важливої наукової проблематики в умовах соціальної та економічної трансформації суспільства займаються провідні науковці України: С.І. Бандур, Д.П. Богиня, П.П. Борщевський, О.А. Грішнова, М.І. Долішній, С.І. Дорогунцов, Т.А. Заяць, А.С. Лисецький, І.Л. Петрова, Ю.І. Сасенко, В.С. Стешенко та ін. Проте залишаються недостатньо розробленими окремі теоретико-методологічні і методичні проблеми розширеного відтворення людського потенціалу в умовах трансформації вітчизняної економіки. Це стосується таких теоретико-методологічних і прикладних проблем як обґрунтування принципів і методів оцінки процесу відтворення людського потенціалу, формування концептуальних засад механізмів його мотивації, виробництва, розподілу та використання і визначення шляхів досягнення їх збалансування в умовах поступового нарощування темпів економічного зростання країни.

Мета і задачі дослідження. Метою статті є аналіз методологічних і методичних засад регулювання та інтегральної оцінки процесу відтворення людського потенціалу регіональних соціально-економічних систем в контексті сталого розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Людський потенціал є соціально-економічною категорією, зміст якої розкривається у емерджентному прояві якісних і кількісних біологічних, фізіологічних, духовних, моральних, творчих, соціальних, економічних та інтелектуальних властивостей індивіда, соціальних груп або населення країни, які лише за умови їх ефективного використання забезпечують його розширене відтворення. Дослідження процесу відтворення людського потенціалу базується на таких специфічних принципах як: поєднання біологічної і соціальної сторін природи людини, які детерміновані соціально-економічними, природно-ресурсними умовами і психо-фізичними характеристиками особистості; системності чинників, які враховують відновлення кількісних і якісних характеристик людського потенціалу відповідно до рівня розвитку суспільних відносин [1, с. 72].

Особливість відтворення людського потенціалу обумовлюється безперервним процесом біосоціального відновлення кількісно-якісних характеристик населення. Але, якщо відтворення кількісних характеристик людського потенціалу відбувається внаслідок безперервної зміни його поколінь (через народжуваність, смертність і територіальні переміщення), то якісних – внаслідок соціального руху населення (освіта, здоров'я, працездатність, конкурентоспроможність, духовність, адекватність і т. ін.). Разом з тим процес відтворення людського потенціалу детермінуються рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин регіональних систем. Відтворення людського потенціалу регіональних соціально-економічних систем відбувається під впливом таких факторів як: інституційна система (формує умови життєдіяльності), свідомість людського потен-

ціалу (створює систему мотивацій та стимулів діяльності і поведінки), умови життєдіяльності (обумовлюють характер цілей та інтересів) і форми активності людського потенціалу (визначають форми діяльності і поведінки).

Використання системного і функціонального аналізу розкриває значення екстенсивних та інтенсивних факторів у формуванні кількісних та якісних характеристик людського потенціалу. До екстенсивних факторів відтворення людського потенціалу відносять демографічні фактори. Вони включають природний і механічний рух населення, обумовлюють скорочення або збільшення обсягу людського потенціалу і формують його кількісну складову, а інтенсивні фактори – якісну, завдяки освіті, культурі, здоров'ю, духовності, професіоналізму. Відтворення людського потенціалу залежить від об'єктивних (природно-географічних, ресурсних, історико-політичних, економічних) та суб'єктивних факторів (демографічних, соціальних, екологічних, біологічних, психологічних, мотиваційних, духовних, освітніх, інституційних, адміністративно-правових), що прямо або опосередковано впливають на цей процес. Розширене відтворення людського потенціалу забезпечує мотиваційний механізм, що включає сукупність цілей та стимулів, які детерміновані матеріальними, духовними та соціальними потребами, економічними, соціальними і духовними інтересами індивідів, соціальних груп або регіональних інституцій. Основні функції цього механізму полягають у врахуванні психологічних і фізіологічних законів відтворення індивідів; ефективному використанні економічних і соціальних законів, вирішенні суперечностей, особливо відносин власності; розвитку людини, соціальних груп та суспільних інститутів, впровадженні прогресивних програм розвитку людського потенціалу [2].

Важливою умовою оцінки людського потенціалу в механізмі його відтворення є виважена сукупність принципів комплексності, системності, науковості, циклічності, достовірності, історичності, а також критеріїв їх оцінки. Досягнення високих темпів економічного розвитку регіонів України потребує розширеного відтворення людського потенціалу. За умов депопуляції населення це стає можливим лише за рахунок прискореного відтворення його якісної складової.

Демографічну кризу в Україні обумовлює скорочення чисельності населення внаслідок зростання смертності, зменшення народжуваності, від'ємного міграційного сальдо та зниження якісних характеристик населення. Саме це спричиняє звужене відтворення людського потенціалу і не створює для його повно цінного формування необхідних передумов, до яких відносять: 1) тип демографічного відтворення населення; 2) попередні тенденції його природного та механічного руху; 3) рівень життя населення; 4) соціальний захист населення; 5) традиційні установки населення щодо багатодітності та самозбереження; 6) рівень культури та освіти населення; 7) екологічний стан; 8) стан і тенденції зрушень на ринку праці; 9) відповідність кваліфікаційно-професійного складу робочої сили потребам ринку праці [3].

Провідною умовою при аналізі особливостей використання людського потенціалу в період трансформації регіональних соціально-економічних систем є врахування таких чинників: незбалансованість ринку праці і галузевої інфраструктури, темпи інституційних перетворень, недосконалість нормативно-правової бази, що регулює процеси на ринку праці. Розширене відтворення людського потенціалу стає можливим за умов зростання життєвого рівня населення, а саме: збільшення величини середньої і мінімальної заробітної плати, підвищення прожиткового мінімуму, розмірів пенсій та державної допомоги.

В умовах трансформації регіональних соціально-економічних систем постає важливе питання визначення та систематизації складових елементів механізму мотивації ефективного відтворення людського потенціалу, які можуть бути представлені сукупністю цілей суспільної системи в контексті сталого людського розвитку, державно-регіональних політик та збалансованих методів управління. Виважене поєднання цих чинників обумовлює розширене відтворення людського потенціалу регіонів в період їх трансформації. Кожний з цих чинників в умовах сучасного етапу ринкових перетворень негативно впливає на формування якісної та кількісної складової людського потенціалу. Разом з тим, тенденції скорочення народжуваності, середньої тривалості життя, збільшення смертності, еміграції трудоактивного населення, низького рівня життя не створюють необхідних передумов для формування людського потенціалу в такій мірі, що мають забезпечити розширене відтворення регіонів України [4].

Очевидно, що використання людського потенціалу відбувається в індивідуальній, сімейній, економічній та громадській сферах, які характеризуються рядом особливостей в період трансформації соціально-економічних регіональних систем. Соціально-трудова сфера є домінуючою в процесі використання людського потенціалу і знаходиться в тісному зв'язку із соціально-демографічними, соціально-економічними, нормативно-правовими та фінансово-кредитними чинниками. Важливими факторами використання людського потенціалу є соціально-економічні фактори, які впливають на рівень продуктивної та ефективної зайнятості населення, рівень та довготривалість безробіття, самозайнятості та вторинну зайнятості населення, а також соціально-демографічні фактори, що впливають на кількісну складову трудоактивного населення внаслідок заміщення вибулої робочої сили молодими когортами.

Відтворення людського потенціалу відноситься до класу складних динамічних соціально-економічних процесів, яким притаманні адаптивні властивості. Дані системи та їх елементи здатні до самоорганізації та саморегуляції, що ускладнює управління процесом відтворення людського потенціалу регіонів поряд із їх природно-ресурсною та галузевою диференціацією. До основних напрямків підвищення регулювання процесу відтворення людського потенціалу відносяться стабілізація політичної системи, збалансованість регіональних відтворювальних політик, мінімізація впливу дестабілізуючих чинників та оптимізація шляхів розширеного відтворення людського потенціалу.

Життєвий рівень населення знаходиться у тісному зв'язку з відтворенням людського потенціалу; причинами його звуженого відтворення є низький життєвий рівень населення, висока захворюваність та смертність, низька народжуваність, значна трудова та соціальна еміграція трудоактивного населення, невідповідна якість освіти та кваліфікаційно-трудова мобільність. Останнє обумовлюється низькою заробітною платою, її значною територіально-галузевою диференціацією. Разом з тим, недостатнє пенсійне забезпечення та соціальні виплати і високі комунальні тарифи, освітні та медичні послуги, незбалансована цінова політика на товари та послуги негативно впливають на відтворення людського потенціалу регіонів України.

Безпосередній вплив на регіональний розвиток спричиняють інституційні засади механізму використання людського потенціалу, які включають інституційну базу суспільства, планування демографічної поведінки населення, ефективний ринок праці, розвинуту соціально-освітню, духовно-культурну та оздоровчу інфраструктуру, збалансованість різноманітних ринків. Важливими напрямками регулювання процесу відтворення людського потенціалу є збільшення кількості та поліпшення якості робочих місць, підвищення якості робочої сили, досконале регулювання трудової міграції та реформування системи оплати праці [5].

Висновки. Таким чином, основними елементами механізму мотивації ефективного відтворення людського потенціалу є збалансованість цілей на макро-, мега- та мікрорівні суспільної системи, які закладені в державних регіональних політиках і спрямовані на підвищення рівня соціально-економічного розвитку країни. З метою посилення позитивних тенденцій підвищення ефективності використання людського потенціалу можна запропонувати наступне: комплекс заходів щодо збільшення кількості якісних робочих місць, підвищення якості робочої сили, регулювання трудової міграції, реформування системи оплати праці та підвищення соціального захисту працюючих з обов'язковим урахуванням регіональної диференціації. Необхідним є збалансування інституційних засад та їх структури на регіональних рівнях для підвищення ефективності використання людського потенціалу, навіть за умов галузевої, природо-ресурсної та соціально-економічної диференціації регіонів.

Література

1. Васильченко В. С. Управління трудовим потенціалом : навч. посібник / В. С. Васильченко, А. М. Гриненко, О. А. Грішнова, Л. П. Керб – К. : КНЕУ, 2005. – 403 с.
2. Мамонтов Н. Тенденції та особливості формування і використання інтелектуального капіталу в Україні / Н. Мамонтов // Економіка України. – 2010. – № 8. – С. 30–39.
3. Сегіда К. Передумови та чинники демографічного розвитку регіональної соціогеосистеми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Chseg/2010_9/Segida.pdf
4. Ніколайчук М. В. Демографічні аспекти відтворення людського потенціалу регіонів України / М. В. Ніколайчук, Л. О. Курій // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : зб. наук. праць. – Л., 2009. – Вип. 6 (80). – С. 377–382.
5. Яковенко Р. В. Трансформаційна економіка України, як середовище відтворення людського потенціалу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/9_DN_2010/Economics/62248.doc.htm

References

1. Vasylychenko V. S. Upravlinnyia trudovym potentsialom: navch. posib. / V. S. Vasylychenko, A. M. Hrynenko, O. A. Hrishnova, L. P. Kerb. – K. : KNEU, 2005. – 403 s.
2. Mamontov N. Tendentsiyi ta osoblyvosti formuvannya i vykorystannya intelektual'noho kapitalu v Ukrayini / N. Mamontov // Ekonomika Ukrayiny. – 2010. – # 8. – S. 30–39.
3. Sehida K. Peredumovy ta chynnyky demohrafichnoho rozvytku rehional'noyi sotsioeosystemy [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Chseg/2010_9/Segida.pdf
4. Nikolaychuk M. V. Demohrafichni aspekty vidtvorennia lyuds'koho potentsialu rehioniv Ukrayiny / M. V. Nikolaychuk, L. O. Kuriy // Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrayiny : zb. nauk. prats'. – L'viv, 2009. – Vyp. 6 (80). – S. 377–382.
5. Yakovenko R. V. Transformatsiyna ekonomika ukrayiny, yak seredovishche vidtvorennia lyuds'koho potentsialu [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.rusnauka.com/9_DN_2010/Economics/62248.doc.htm

Надіслана/Written: 14.05.2013 р.
Надійшла/Received: 18.05.2013
Рецензент: д.е.н., проф. О. О. Орлов